

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ДОДАТКОВІ ПОДАТКИ З МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1870–1917 рр.

У статті висвітлено особливості оподаткування міського населення у південноукраїнських містах у 1870–1917 рр. у межах тогочасного адміністративно-територіального устрою. Основну увагу приділено спеціальним і додатковим податкам з міського населення, оскільки вони не ставали предметом спеціальних досліджень з урбаністичної тематики, але помітно впливали на міське середовище й діяльність міського самоврядування. На основі здійснених підрахунків зроблено висновок, що завдяки додатковим та спеціальним податкам з міського населення бюджету отримували майже половину прибутків.

Ключові слова: міські податки, міське самоврядування, Південь України, муніципалітет, громадське управління.

Oleksandr Cheremisin

SPECIAL AND ADDITIONAL TAXES FOR URBAN POPULATION IN THE SOUTH OF UKRAINE IN 1870–1917s

The study examines the peculiarities of taxation for urban population in the South of Ukraine in 1870–1917s, within the administrative and territorial structure. The introduction of the basic materials starts with the implementation of the City reform in 1870 in the Southern Ukrainian towns which determined main principles of decentralized self-government. Main attention of the paper is paid to the special and additional taxes for urban population, because they were not a subject of special researches on urban topics, but still they had an impact on a city community and activities of town self-government structures. 16 taxes from the list of all the taxes paid by urban population were compulsory and 20 taxes were referred to special ones making approximately a half of the budget of each town in total. The most important special and additional taxes for urban population were the following: charges for trade and industrial documents and patents; for tavern business; special taxes for entrepreneurs; for all merchant and industrial certificates and cards on trade and industrial objects; for different patents on factories producing beverages and spirit or wine products; charges for certificates in justice courts; taxes on horses; notarial charge; customs charges and taxes on civil procedures; charges for auction sales of movable property; half-kopeck charges; anchor charges; taxes on entertainments; taxes on the theatre and others. Finally, the paper draws conclusions about the peculiarities of taxation of urban population in the South of Ukraine in the 1870–1917s. It presents calculations showing that additional and special taxes for urban population made it possible for local budgets to make almost half of their profits. The study makes proposals on further research on a similar topic.

Key words: town taxes, town self-government, South of Ukraine, municipality, public government.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Черемісін О., 2020

На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи державного управління на принципах децентралізації. Тому суспільство має враховувати національно-історичний досвід діяльності місцевого самоврядування на принципах децентралізації, оскільки позитивні приклади роботи міських діячів дадуть ключ до розуміння сутності діяльності місцевого управління та ціннісних орієнтацій виборних громадських обранців в умовах сьогодення.

Дореволюційна історіографія з проблеми міського самоврядування досить численна. Більшість із них містить змістовний матеріал щодо правових норм, основних положень міських реформ 1870 та 1892 рр. і практичної роботи органів самоврядування. У роботах Г. Маурера (Маурер Г.Л., 1880), М. Владімірського-Буданова (Владимирский-Буданов М.Ф., 1886.), К. Головіна (Головин К., 1884) та ін. міститься характеристика основних засад соціально-економічної діяльності самоврядування.

Характеристику економічного розвитку та фінансів міст колишньої Російської імперії в радян-

ський період здійснено у науковому доробку відомого дослідника муніципальних питань Л. Велихова (Велихов Л.А., 1928).

В умовах відродження національного суверенітету й проведення широкого спектра реформ в Україні після 1991 р. активізувалися наукові пошуки щодо вивчення історичного досвіду місцевого (міського) самоврядування. У роботах О. Марченка (Марченко О.М., 1997), Т. Плаксії (Плаксії Т.М., 2001) та ін. у проблемно-хронологічному ключі, з виділенням загальнознайомих етапів з історії об'єкта дослідження (до 1870, 1870–1892, 1892–1917 рр.) розглядалися традиційні питання: формування, структура і компетенція муніципальних органів, їх бюджетна політика і практична діяльність у господарській та соціально-культурній сферах.

Однак, попри багатство та розмаїття досліджень щодо діяльності міського самоврядування, до сьогодні майже не розглядалося питання оподаткування міського населення в регіональному (особливості фіскальної політики в різних регіонах) аспекті.

Тому **метою статті** є спроба аналізу системи оподаткування, виокремлення властивостей податкової політики на Півдні України в 1870–1917 рр.

Міськими положеннями 1870 та 1892 рр. було дозволено муніципалітетам збирати такі види податків: оцінний збір з нерухомого майна; з документів на право торгівлі й промислів; з трактирних закладів та готелів; нотаріальний збір; збір за таврування терезів; збір з акцизних товарів. Крім того, існувала вагома частина різних зборів, уведених особливими (приватними) постановами, виданими в різні часи для кожного окремого міста та запровадженими самими муніципалітетами. Якщо їх підрахувати, то можна отримати цифру, що в кожному місті існувало до 16 видів прямих і до 20 додаткових та спеціальних податків. Непрямі, як правило, давали до бюджетів половину коштів порівняно з прямими. З цього можна зробити висновок, що більше значення для міських бюджетів мали прямі податки, оскільки вони склали понад 50 % прибутків, отриманих через обкладення податками.

Непрямі податки з торгівлі та промислів, встановлені на користь міських бюджетів, поділялися на кілька видів: 1) збори з торговельних і промислових документів та патентів; 2) з трактирного промислу; 3) спеціальні податки з підприємців.

У містах Півдня України збори з торговельних і промислових документів визначалися муніципалітетами у формі додаткового відсотка до державного мита: 1) з усіх купецьких і промислових свідоцтв та білетів на торговельні й промислові об'єкти; 2) з різних патентів на заводи з виготов-

лення напоїв і виробів зі спирту або вина. Розмір зборів не перевищував з купецьких свідоцтв 15 % від вартості державного мита, з усіх інших торговельних і промислових документів — 10 %, а з патентів на заводи з виготовлення напоїв та виробів зі спирту — 20 % державного мита. Зборів на користь міських бюджетів Півдня України від тютюнових документів не передбачалося.

Окрім цього, на користь міських бюджетів надходила частина губернських земських зборів за ті ж самі свідоцтва. Визначення долі муніципалітетів залежало від губернських земських зібрань. Розміри відрахувань до міських бюджетів не були однаковими, а податки були однаковими як для земств, так і для міст, тільки збір з патентів на заводи з виготовлення напоїв та виробів зі спирту для земств був визначений у 25 % від вартості державного мита і на 5 % перевищував міських збір. Херсонське губернське земство відраховувало найбільшу суму до міських бюджетів — 60 %. Інші — до 40 %. В Одесі, крім міського і земського зборів з купецьких свідоцтв, нараховується збір на утримання комерційного суду. Розмір цього податку визначений законом від 29 березня 1883 р. у сумі 3 % від вартості державного мита (державне мито визначено для свідоцтв купців 1 гільдії — 565 руб., 2 гільдії — 120 руб.). Якщо об'єднати відсотки за всіма зборами, то можна отримати досить значні суми, які іноді перевищували суми оціночного збору з нерухомого майна. Так, наприклад, у Бахчисараї²⁸ було зібрано прибуток у сумі 3795 руб., Херсоні — 10536 руб. (Отчет Херсонской городской управы за 1893–1896 гг., 1897. С. 60–85), Севастополі — 10815 руб. (Отчет Севастопольской городской управы, 1878. С. 18–36), у містах Катеринославської губернії — 7 % бюджетного прибутку (Обзор Екатеринославской губернии за 1892 г., 1893. С. 16–24).

Таким чином, можна дійти висновку, що цей вид податку для міських бюджетів не був особливо корисним, дорівнюючи 7,5 % від усіх прибутків і відігравав другорядне значення.

Збір з трактирного промислу існував у всіх містах Південної України. Положення, що регламентували порядок діяльності трактирних закладів, не запроваджували жодних норм, які б визначали порядок його збору муніципалітетами. Розмір податків дозволялося встановлювати міським думам на власний розсуд. Муніципалітети мали лише зауважувати на загальний прибутковий стан цього промислу й нестатки міського бюджету. Загальний порядок зборів був такий: міська дума щороку визначала середній акциз в установах трактирного промислу різних категорій і шляхом помноження середньої цифри на їх загальне число в місті вираховувала загальну суму податку, що має зібрати на користь міського бюджету. Тоді

²⁸ Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК). Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 1–10.

для визначення податку для кожного окремого закладу збиралася спеціальна депутація, яка й визначала, керуючись прибутковістю кожного з них, скільки необхідно зібрати з кожного об'єкта. Міський податок сплачувався не лише трактирами, а й закладами, близькими до цього: готелями, кав'ярнями, продуктовими лавками, кухмістерськими, меблевими крамницями тощо. Окрему групу трактирів складали ресторани, буфети в театрах. Класифікація трактирних закладів у різних містах не була однаковою. Загалом в усіх містах Півдня України визнавалися трактирними закладами: трактири, готелі, продуктові лавки, пивні. Різною була не тільки класифікація, а й збори до міських бюджетів, які не перевищували 6 % від загальної суми прибутку.

Спеціальні податки з підприємців поділялися на кілька категорій, до цієї групи входили: збори з перевізників, маклерів, нотаріусів, артільників і диспашерів, а також з родинних лазень. Найпоширенішим збором Півдня України був збір із перевізників: у кожному місті встановлювалися окремі суми, які визначалися міськими думами. Ці збори не приносили великого прибутку бюджетам. Наприклад, в Одесі в 1890 р. було зібрано 21206 руб. 90 коп., що склало 0,7 % бюджету (Журнали засіданий и приговоры Одесской городской думы, 1902. С. 56–134), в Бахчисараї в 1911 р. було зібрано 300 руб., що склало 0,6 % загальних бюджетних прибутків²⁹, у Севастополі в 1876–1877 рр. було зібрано 3066 руб., що склало 1,7 % (Отчет Севастопольской городской управы, 1878. С. 18–36).

В Одесі існував збір зі свідоцтв для права клопотання в мирових установах, який для бюджету значення не мав і дорівнював 3920 руб.

Таким чином, хоча кожен окремий податок і не відіграв важливої ролі в соціально-економічному розвитку, за умови їх об'єднання торговельно-промислові податки були вагомими для міського життя та давали в бюджети до 20 % прибутків, що складало значну частину поточних прибутків.

Непрямі податки в містах існували різні. Зокрема, в Одесі був встановлений спеціальний податок з коней, визначений у розмірі 10 руб. Цей збір приносив всього близько 18 тис. руб. прибутку на рік, що складало 0,15 %, хоча перевізна галузь не була виокремлена в торговельну чи промислову (Журнали засіданий и приговоры Одесской городской думы, 1902. С. 56–134; Проект сметы доходов и расходов г. Одессы, 1901. С. 31–88; Проект сметы доходов и расходов г. Одессы, 1903. С. 34–167; Доклад бюджетной комиссии по проекту сметы доходов и расходов города Одессы, 1894. С. 22–55; Сметы расходов и доходов города Одессы, 1902. С. 23–98).

²⁹ ДААРК. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 1–10.

Нотаріальний податок існував у всіх містах Півдня України й регламентувався Положенням про нотаріальну частину. Розмір нотаріального податку визначався удвічі більшим, ніж вартість гербового паперу, на якому написаний документ. Цей збір не мав однакового значення в містах, але приносив прибутку до 1 %.

У містах, де існували мирові суди, спеціальний податок на їх утримання був уведений законом від 1 травня 1877 р. і називався «*мито і збір з цивільних справ, які розглядаються мировими установами*». В Одесі такий збір приносив прибуток до бюджету в розмірі 25 тис. руб., що складало 0,12 %. Таким чином, цей збір був менш значущим, ніж нотаріальний, а від справ до розгляду мирового суду на рік отримували близько 200 тис. руб.

Збір з аукціонного продажу рухомого майна був встановлений у всіх містах Півдня України. Він записувався до розділу прибутків дрібних і випадкових. Збирався після продажу майна через посадових осіб міського самоврядування у розмірі 4 % від суми продажу за умови, що 2 % коштів піде на користь аукціону, а інші 2 % — на користь міського бюджету (Журнали засіданий и приговоры Одесской городской думы, 1902. С. 56–134; Отчет Севастопольской городской управы, 1878. С. 18–36; Обзор Екатеринославской губернии, 1881. С. 16–24; Обзор Екатеринославской губернии, 1884. С. 16–24; Первое столетие города Екатеринослава, 1887. С. 23–81; Обзор Екатеринославской губернии, 1886. С. 16–24; Обзор Екатеринославской губернии, 1887. С. 16–24; Обзор Екатеринославской губернии, 1889. С. 18–26; Обзор Екатеринославской губернии, 1891. С. 16–24; Обзор Екатеринославской губернии, 1894. С. 16–24; Отчет Херсонской городской управы, 1897. С. 60–85).

Існував серед необов'язкових податків збір з товарів, що відпускалися за кордон, — «напівкопійковий». Він запроваджувався спеціальними законами для кожного окремого міста протягом століття. Збір, як правило, розповсюджувався на зерно та насіння, мав цільове призначення і витрачався або на благоустрій, або на навчальні та медичні заклади й на виплату позик. Після 1892 р. було ухвалено зміни щодо цього збору. Якщо залишалися кошти невитраченими після цільових виплат, то їх дозволялося використовувати для покращення портових будівель. Прибуток від цього виду збору був значний і дорівнював у середньому 6 %. Найвагомим він був для Одеси, де приносив прибуток до 15 %. Були відомі різновиди цього збору. Зокрема, в Одесі можна було брати позику від держави, уведена замість мита на пшеницю, що існувало до 1864 р. (Финансы крупнейших русских городов, 1894. С. 34–88).

Ця позика надавалась у сумі 20 тис. руб на рік. і щороку зменшувалася. Востаннє Одеса її отримала в 1892 р. на суму 8278 руб.

Збір за таврування терезів існував у всіх південноукраїнських містах. Збирався на основі Міських положень. За користування міськими мірами й вагами встановлена однакова платня не більше 1 коп. за 1 пуд або відро. Збір не приносив великих коштів і дорівнював 0,2 %.

У портових містах Півдня України існував ластовий та якірний збори, що збиралися з кораблів, які заходили до порту. Час запровадження та розміри в кожному місті були різними. Ластовий збір був відомий у двох видах: 1) з кораблів далекого плавання (російських й іноземних) та 2) каботажних. З російських суден далекого плавання та з іноземних, у яких було право «ласта» (певної вантажності), збирали по 7 коп., а з тих, що не мали такого права, — по 15 коп. З каботажних кораблів збирали по 10 коп. Збір цей відігравав помітну роль порівняно з іншими непрямими податками та формував бюджети портових міст до 3 %. До цього виду збору належали податки за зимівлю суден, мостовий і шосейний (Отчет Херсонской городской управы, 1897. С. 60–85; Роспись доходов и расходов г. Одессы, 1887. С. 27–67; Роспись расходам и доходам города Ялты, 1883. С. 34–72; Роспись расходам и доходам города Ялты, 1879. С. 34–70; Роспись доходов и расходов города Ялты, 1882. С. 18–70; Объяснительная записка к проекту и инструкция Николаевскому городскому управлению, 1887. С. 5–45; Отчет Севастопольской городской управы, 1878. С. 18–36; Отчет Аккерманской городской управы, 1899. С. 40–98; Доклад Феодосийской городской управы, 1887. С. 5–23; Житихов И., 1889. С. 4–38).

В Одесі існував ще окремий податок на розваги, але тільки до 1892 р., і називався «театральний податок». Був запроваджений у 1887 р. лише на 5 років. Збір визначався ціною квитка на постанову. Найбільший розмір збору встановлювався в 10 %, але в дійсності до бюджету потрапляло від 4 до 10 %. Не дивлячись на постійні клопотання міської думи про продовження дії цього збору, його скасували. За час існування цього податку до міського бюджету Одеси надійшло коштів: 1887 р. — 17356 руб. 79 коп.; 1888 р. — 40185 руб. 47 коп.; 1889 р. — 32235 руб. 79 коп.; 1890 р. — 28918 руб. 99 коп.; 1891 р. — 30487 руб. 65 коп. Разом — 149184 руб. 69 коп. Таким чином, цей збір приносив бюджету в середньому 33 тис. руб. Шляхом витрат із цього прибутку міська дума покривала значні видатки на утримання театру (Приговор Одесской городской думы, 1890. С. 1–5; Проект сметы доходов и расходов г. Одессы, 1903. С. 34–167; Доклад бюджетной комиссии, 1903. С. 37–89; Сметы расходов и доходов города Одессы, 1902. С. 23–98; Обзорение отчетов Одесской городской думы, 1871. С. 13–22; Заключение комиссии, обра-

зованной Одесской городской думой по вопросу о расчетах города Одессы с казною, 1874. С. 3–21).

Були відомі й інші непрямі податки, але їх вага вкрай незначна для міських бюджетів і виражалася в сумі від 1 руб. до 27 руб.

Прибутки з рухомої власності збиралися майже виключно з відсотків на капітали (майновий і будівельний, благодійний, пенсійний тощо) і вільних міських коштів. Найбільша частка прибутків припадала на благодійний капітал — 88 %, оскільки вони формувалися з коштів, що раніше належали приказам громадського нагляду та з приватних пожертвувань. Після реформи 1870 р. прикази громадського нагляду припинили діяльність, а їх кошти передані в управління міському самоврядуванню разом із капіталами їх установ. Пенсійний капітал формувався з відрахувань із заробітної платні працівників громадського управління. У сумі вони надавали до кошторисів близько 2 % прибутку.

Серед міських прибутків Півдня України найцікавішою була стаття «*поступления в возврат издержек города*» (Отчет Херсонской городской управы, 1897. С. 60–85; Роспись доходов и расходов г. Одессы, 1887. С. 27–67; Роспись расходам и доходам города Ялты, 1883. С. 34–72; Роспись расходам и доходам города Ялты, 1879. С. 34–70; Роспись доходов и расходов города Ялты, 1882. С. 18–70; Объяснительная записка к проекту и инструкция Николаевскому городскому управлению, 1887. С. 5–45; Отчет Севастопольской городской управы, 1878. С. 18–36; Отчет Аккерманской городской управы, 1899. С. 40–98; Доклад Феодосийской городской управы, 1903. С. 5–23; Житихов И., 1889. С. 4–38). Кошти переводилися в основному з державного казначейства, а також із земств та інших недержавних установ. Особливість повернених коштів був тісний зв'язок з витратами державного значення (розселення військ, утримання поліції, шляхів сполучення). У кожному місті розподілялися по-різному, але найбільше прибутку ця стаття приносила в Одесі (10 %), а для інших міст особливого значення не мала (3 %).

Досить схожим за значенням був збір за користування благодійними установами та позики на утримання цих установ. У містах Півдня України особливого лікувального збору не існувало. Лікування в лікарнях відбувалося за окрему платню, а безкоштовно лікувалися лише найбільш необхідні прошарки населення. Із хворих, які споживали гарну їжу, збирали по 10 руб., а з покращеним харчуванням — 25 руб. на місяць. Хворі військового відомства, а також громадських і приватних установ сплачували по 75 коп. за добу, а за хворих офіцерів ще сплачувалося додатково 15 % зазначеної платні. Крім платні за лікування, до прибутків лікарень належали відрахування губернських земств на утримання медичної частини (Отчет

о деятельности Одесской городской думы, 1882. С. 34–72; Приговор Одесской городской думы, 1890. С. 1–5; Проект сметы доходов и расходов г. Одессы, 1903. С. 34–167; Доклад бюджетной комиссии по проекту сметы доходов и расходов Одессы, 1903. С. 37–89; Обзор отчетов Одесской городской думы, 1871. С. 13–22; Заключение комиссии, образованной Одесской городской думой по вопросу о расчетах города Одессы, 1874. С. 3–21). Тож прибутки лікарень і міських бюджетів формувалися та рахувалися окремо.

Таким чином, можемо дійти висновку про те, що спеціальні та додаткові податки в містах Півдня України відігравали достатньо помітну роль у формуванні бюджетів. Із переліку всіх податків, що сплачувало міське населення, 16 мали обов'язковий характер, а близько 20 належали до спеціальних та додаткових, що в загальному підсумку складало близько половини бюджету кожного міста. До найбільш помітних спеціальних і додаткових податків з міського населення належали такі:

збори з торговельних і промислових документів та патентів; з трактирного промислу; спеціальні податки з підприємців; з усіх купецьких і промислових свідоцтв та білетів на торговельні й промислові об'єкти; з різних патентів на заводи з виготовлення напоїв і виробів зі спирту або вина; збір зі свідоцтв у мирових судах; податки з коней; нотаріальний збір; мито і збір з цивільних справ; збір з акційного продажу рухомого майна; напівкопійковий збір; якірний та ластовий збори; податок на розваги, театр тощо. У загальному підсумку саме зі спеціальних та додаткових податків формувалася майже половина міських бюджетів. Вони встановлювалися окремими законами, що доповнювали чинні міські положення, та спеціальними постановами міських дум протягом досліджуваного періоду. Особливість Півдня України полягала в тому, що найбільше податків збиралося у портових містах, оскільки саме вони були центрами торгівлі та купецького капіталу.

ДЖЕРЕЛА

1. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства: общ. учение о городе, его управлении, финансах и методах хозяйствования. М.: Государственное издательство, 1928. 466 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права: история русского государственного права. К.: Книгизд, 1886. Вып. 1. 368 с.
3. Головин К. Наше местное управление и местное хозяйство. СПб.: Изд-во об-ва О.Н. Поповой, 1884. 168 с.
4. Доклад бюджетной комиссии по проекту сметы доходов и расходов города Одессы на 1895 год. Одесса: Типография А. Шульце, 1894. С. 22–55.
5. Доклад Феодосийской городской управы городской думе к бюджету города Феодосии на 1888 год. Феодосия: Типография Косенко, 1887. С. 5–23.
6. Доклад бюджетной комиссии по проекту сметы доходов и расходов Одессы за 1903 г. Одесса: Типография А. Шульце, 1903. С. 37–89.
7. Житихов И. Отчет Николаевской городской управы о деятельности ее и о состоянии подведомственных ей частей за 1888 год. Одесса: «Славянская типография» Н. Хрисогелос, 1889. С. 4–44.
8. Журналы заседаний и приговоры Одесской городской думы за 1864–1876, 1888, 1890–1900 гг. Одесса: «Славянская типография» Н. Хрисогелос, 1902. С. 56–134.
9. Заключение комиссии, образованной Одесской городской думой по вопросу о расчетах города Одессы с казною за квартирное довольствие войск за время с 1860 по 1873 гг. Одесса: Типография А. Шульце, 1874. С. 3–21.
10. Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 1997. 180 с.
11. Маурер Г.Л. Введение в историю общинного, подворного, сельского и городского устройства и общественной власти. М., 1880. 264 с.
12. Обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1882. С. 16–24.
13. Обзор Екатеринославской губернии за 1884 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1884. С. 16–24.
14. Обзор Екатеринославской губернии за 1886 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1886. С. 16–24.
15. Обзор Екатеринославской губернии за 1887 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1888. С. 16–24.
16. Обзор Екатеринославской губернии за 1889 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1890. С. 18–26.
17. Обзор Екатеринославской губернии за 1891 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1892. С. 16–24.

18. Обзор Екатеринославской губернии за 1894 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1895. С. 18–24.
19. Обзор Екатеринославской губернии за 1892 г. Екатеринослав: Тип. Екатеринославского губернского правления, 1893. С. 16–24.
20. Обзорение отчетов Одесской городской думы за 1864–1868 гг. Одесса: Типография А. Шульце, 1871. С. 13–22.
21. Объяснительная записка к проекту и инструкция Николаевскому городскому управлению. Николаев: Русская типо-литография, 1887. С. 5–45.
22. Отчет Херсонской городской управы за 1893–1896 гг. Херсон: Типография О.Д. Ходушиной, 1897. С. 60–85.
23. Отчет Севастопольской городской управы о движении городских и других сумм за 1876–1877 гг. Севастополь: Типография городского управления, 1878. С. 18–36.
24. Отчет Аккерманской городской управы о доходах и расходах города Аккермана на 1899 год. Аккерман: Типография И.М. Гринштейна, 1899. С. 40–98.
25. Отчет о деятельности Одесской городской думы за 2-е четырехлетие 1877–1881 гг. Одесса: Типография А. Шульце, 1882. С. 34–72.
26. Первое столетие города Екатеринослава (1787–1887 гг.). Материалы для исторического очерка. Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского, 1887. С. 23–81.
27. Плаксі Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині ХІХ — на початку ХХ століть: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2001. 192 с.
28. Проект сметы доходов и расходов г. Одессы на 1902 г. Одесса: «Славянская типография» Н. Хрисогелос, 1901. С. 33–148.
29. Проект сметы доходов и расходов г. Одессы на 1903 г. Одесса: «Славянская типография» Н. Хрисогелос, 1903. С. 34–167.
30. Приговор Одесской городской думы. Одесса: Типография А. Шульце, 1890. С. 1–5.
31. Роспись доходов и расходов г. Одессы на 1887 г. с объяснительною запискою и приложением. Одесса, 1887. С. 27–67.
32. Роспись расходам и доходам города Ялты за 1879–1882 гг. Симферополь: Типография «Спиро», 1883. С. 34–72.
33. Роспись расходам и доходам города Ялты на 1879 год. Симферополь: Типография «Спиро», 1879. С. 34–70.
34. Роспись доходов и расходов города Ялты на 1882 год. Ялта: Типография В.Г. Аристова, 1882. С. 18–70.
35. Сметы расходов и доходов города Одессы за 1894–1901 гг. Одесса, 1902. С. 23–98.
36. Финансы крупнейших русских городов. М.: Городская типография, 1894. С. 38–88.

REFERENCES

1. Velikhov, L. A. (1928). *Osnovy gorodskogo hoziaistva: obshch. uchenie o gorode, yego upravlenii, finansakh i metodakh hoziaistvovaniia* [in Russian].
2. Vladimirskii-Budanov, M. F. (1886). *Obzor istorii russkogo prava: istoriia russkogo gosudarstvennogo prava* [in Russian].
3. Golovin, K. (1884). *Nashe mestnoie upravlenie i mestnoie hoziaistvo* [in Russian].
4. *Doklad biudzhethnoi komissii po proektu smety dokhodov i raskhodov goroda Odessy na 1895 god.* (1894). Odessa: Tipografia A. Shultse [in Russian].
5. *Doklad Feodosiiskoi gorodskoi upravly gorodskoi dume k biudzhetu goroda Feodosii na 1888 god.* (1887). [in Russian].
6. *Doklad biudzhethnoi komissii po proektu smety dokhodov i raskhodov Odessy za 1903 g.* (1903). [in Russian].
7. Zhitikhov, I. (1889). *Otchet Nikolaevskoi gorodskoi upravly o deiatelnosti yeio i o sostoianii podvedomstvennykh yeio chastei za 1888 god.* [in Russian].
8. *Zhurnaly zasedanii i prigovory Odesskoi gorodskoi dumy za 1864–1876, 1888, 1890–1900 gg.* (1902). [in Russian].
9. *Zakliuchenie komissii, obrazovannoi Odesskoi gorodskoi dumoi po voprosu o raschetakh goroda Odessy s kaznoi u kvartirnoie dovolstvie voisk za vremia s 1860 po 1873 gg.* (1874). [in Russian].
10. Marchenko, O. M. (1997). *Miske samovriaduvannia na Pivdni Ukrainy u druhi polovyni ХІХ st.* [in Ukrainian].
11. Maurer, G. L. (1880). *Vvedenie v istoriiu obshchinnogo, podvornogo, selskogo i gorodskogo ustroistva i obshchestvennoi vlasti.* [in Russian].
12. *Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1881 g.* (1882). [in Russian].

13. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1884 g. (1884). [in Russian].
14. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1886 g. (1886). [in Russian].
15. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1887 g. (1888). [in Russian].
16. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1889 g. (1890). [in Russian].
17. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1891 g. (1892). [in Russian].
18. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1894 g. (1895). [in Russian].
19. Obzor Yekaterinoslavskoi gubernii za 1892 g. (1893). [in Russian].
20. Obozreniie otchetov Odesskoi gorodskoi dumy za 1864–1868 gg. (1871). [in Russian].
21. Obiasnitelnaia zapiska k proektu i instruktsiia Nikolaevskomu gorodskomu upravleniiu. (1887). [in Russian].
22. Otchet Khersonskoi gorodskoi upravy za 1893–1896 gg. (1897). [in Russian].
23. Otchet Sevastopolskoi gorodskoi upravy o dvizhenii gorodskikh i drugikh summ za 1876–1877 gg. (1878). [in Russian].
24. Otchet Akkermanskoi gorodskoi upravy o dokhodakh i raskhodakh goroda Akkermana na 1899 god. (1899). [in Russian].
25. Otchet o deiatelnosti Odesskoi gorodskoi dumy za 2-e chetyrehkhetie 1877–1881 gg. (1882). [in Russian].
26. Pervoe stoletie goroda Yekaterinoslava (1787–1887 gg.). (1887). [in Russian].
27. Plaksii, T. M. (2001). Miske samovriaduvannia Serednioi Naddniprianshchyny v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. [in Ukrainian].
28. Proekt smety dokhodov i raskhodov g. Odessy na 1902 g. (1901). [in Russian].
29. Proekt smety dokhodov i raskhodov g. Odessy na 1903 g. (1903). [in Russian].
30. Prigovor Odesskoi gorodskoi dumy. (1890). [in Russian].
31. Rospis dokhodov i raskhodov g. Odessy na 1887 g. s obiasnitenoiu zapiskoiu i prilozheniem. (1887). [in Russian].
32. Rospis raskhodam i dokhodam goroda Yalty za 1879–1882 gg. (1883). [in Russian].
33. Rospis raskhodam i dokhodam goroda Yalty na 1879 god. (1879). [in Russian].
34. Rospis dokhodov i raskhodov goroda Yalty na 1882 god. (1882). [in Russian].
35. Smety raskhodov i dokhodov goroda Odessy za 1894–1901 gg. (1902). [in Russian].
36. Finansy krupneishikh russkikh gorodov. (1894). M.: Gorodskaia tipografia [in Russian].

Дата надходження статті до редакції: 28.01.2020 р.